

Domeinpagina Letteren

Auteur: Bjorn Schrijen / Versie: 26 november 2021

Dit is een gearchiveerde versie van de tekst die op 26 november 2021 werd gepubliceerd op www.cultuurmonitor.nl.

Binnen het domein Letteren kijken we naar de makers en lezers van zogenoemde algemene boeken, alsook naar organisaties als uitgeverijen, boekwinkels en bibliotheken die tussen hen de schakels vormen. Onder algemene boeken vallen zowel fictie- als non-fictieboeken en zowel literair-culturele als niet-literair-culturele titels, maar geen wetenschappelijke boeken of studieboeken. Daarnaast besteden we aandacht aan vormen van literatuur buiten het papieren boek: ook e-books, luisterboeken, apps en voordrachtskunst worden bijvoorbeeld tot het domein Letteren gerekend. In het eerste deel van de tekst (Inleiding en kerncijfers) schetsen we de sector vóór de coronacrisis, met data over 2019. In het tweede deel (Trends en ontwikkelingen) wordt vooral gebruikgemaakt van data over 2020, om zo ook de impact van de coronacrisis in beeld te brengen.

1. Inleiding en kerncijfers

Samenwerking. Toen in 2021 onderzoekers van de Universiteit Utrecht de veerkracht van het boekenvak onderzochten, bleek dit – na de toegankelijkheid van literatuur – de breedst gedeelde waarde van waaruit het boekenvak opereert. Door deze samenwerking wordt de Nederlandse letterensector gekenmerkt door een hoge mate van collectiviteit, met gemeenschappelijke regelingen en afspraken als de Wet op de vaste boekenprijs en het Modelcontract oorspronkelijk Nederlands literair werk, vele samenwerkingsverbanden en een uitgebreide kennisinfrastructuur (Braber et al. 2021).

Die kennisinfrastructuur bestaat onder meer uit de [Leesmonitor](#) van Stichting Lezen, [Bibliotheekinzicht](#) van de Koninklijke Bibliotheek en [verschillende monitoren](#) van KVB Boekwerk. Aan de hand van deze monitoren, aanvullende bronnen en gesprekken met stakeholders biedt de Cultuurmonitor een overzicht van de belangrijkste thema's, ontwikkelingen en knelpunten binnen het domein Letteren.

Dit domein bestond in 2019 uit 17.900 actieve auteurs en 2.800 actieve vertalers, die samen 12.000 nieuwe titels produceerden (KVB Boekwerk 2021e).¹ Vrijwel geen van hen kan volledig leven van de boekverkoop, waardoor de meeste makers hun inkomen aanvullen met bijvoorbeeld commerciële schrijfoverdrachten, optredens en subsidies of beurzen (KVB Boekwerk 2019a, 2019b). In 2019 vonden er minstens 4.432 auteursoptredens plaats² en verstrekke het Nederlands Letterenfonds bijna 8,4 miljoen euro subsidie (De Schrijverscentrale 2021, Nederlands Letterenfonds 2020a).

Het werk van deze auteurs wordt op de markt gebracht door 4.200 uitgeverijen en verkocht in bijna 1.300 fysieke en digitale boekwinkels (KVB Boekwerk 2020a, 2020b).³ Deze boekwinkels verkochten in 2019 40 miljoen exemplaren van 498.000 unieke titels. Fictieboeken vormen het grootste deel van de afzet (42 procent), en bijna 14 procent van de afzet was anderstalig. Met deze boekverkoop werd een omzet gegenereerd van 563 miljoen euro, waarvan 63 procent terecht kwam bij fysieke winkels en 37 procent bij webwinkels (KVB Boekwerk 2021b).

Boeken waren in 2019 ook te vinden in 1.207 bibliotheeklocaties (KB 2021b). Hier werden 61 miljoen fysieke boeken en bijna 7 miljoen digitale boeken uitgeleend door 2,3 miljoen jeugdleden en 1,3 miljoen volwassen leden (CBS 2020, 2021). Het uitlenen van boeken is echter slechts één deel van de steeds grotere maatschappelijke rol die bibliotheken vervullen. De bibliotheek stelt kennis en informatie beschikbaar, biedt mogelijkheden voor ontwikkeling en educatie, draagt bij aan leesbevordering, stimuleert ontmoeting en debat, en laat mensen kennismaken met kunst en cultuur (KB 2021a). Ze draagt bij aan grote maatschappelijke opgaven als een geletterde samenleving, een leven lang ontwikkelen en (digitale) participatie en inclusie in de informatiesamenleving (VOB et al. 2021). Dit komt onder meer tot uiting in het toenemende aantal activiteiten in bibliotheken: tussen 2015 en 2019 verdriedubbelde dit bijna (KB 2021a).

---

¹ Een auteur of vertaler wordt gezien als actief als in de voorgaande vijf jaar minstens één nieuw werk van hem of haar is verschenen.

² Dit betreft het aantal contracten voor auteursoptredens die via De Schrijverscentrale afgesloten zijn. Belangrijk hierbij is dat één contract meerdere optredens kan omvatten, en niet elk auteursoptreden via De Schrijverscentrale geboekt wordt.

³ Het grootste deel van de omzet wordt niettemin gegenereerd door een relatief klein aantal uitgeverijen. In 2019 waren 39 uitgeverijen verantwoordelijk voor 75 procent van de totale omzet van de boekenmarkt.

2. Trends en ontwikkelingen

Tijd voor een leesoffensief

Toen eind 2019 de resultaten verschenen van het internationale PISA-onderzoek naar (onder andere) het leesplezier van vijftienjarigen, stemden de resultaten somber. Van alle 77 onderzochte landen bleken Nederlandse scholieren het minste leesplezier te hebben. 42 procent van hen vond lezen tijdverspilling, en 53 procent las nooit voor zijn plezier. Ten opzichte van 2015 daalde tevens de leesvaardigheid van Nederlandse scholieren significant (Gubbels et al. 2019, Dood et al. 2020). De cijfers passen in een lange reeks van onderzoeken die gezamenlijk laten zien dat zowel jongeren als volwassenen al jaren minder lezen.⁴ Jongeren gaan lezen bovendien steeds minder leuk vinden naarmate ze ouder worden, waarbij leesmedia het in de vrije tijd vaak afleggen tegen andere media als televisie, muziek en games (Leesmonitor 2021i, 2021j).

‘Ontlezing’ en de teruglopende leesvaardigheid behoren dan ook tot de belangrijkste thema’s binnen het domein Letteren. Met tal van campagnes, interventies en programma’s probeert de sector deze tegen te gaan. Jaarlijks worden vele tienduizenden jongeren bereikt met programma’s als [BoekStart](#) en [de Bibliotheek op school](#), de lesprogramma’s van [De Schoolschrijver](#), de auteursoptredens van [De Schrijverscentrale](#) en campagnes als [Nederland Leest](#), de [Boekenweek van Jongeren](#), de [Jonge Jury](#), [Read2Me](#), [Stap op de Rode Loper!](#) en [De Nationale Voorleeswedstrijd](#). Onderzoek toont aan dat deze programma’s positieve effecten hebben op de leesmotivatie, leesvaardigheid en het leesplezier (De Schoolschrijver z.j., De Schrijverscentrale z.j., Leesmonitor 2021b, 2021c, 2021d, 2021e, 2021f, 2021h, 2021k, 2021l).⁵

Daarnaast is er veel aandacht voor de plek die lezen en literatuur in het vaste onderwijscurriculum innemen. Aan ontlezing ligt een complex samenspel van mogelijke oorzaken ten grondslag, waarvan een deel zijn oorsprong vindt in het lees- en literatuuronderwijs. In het primair onderwijs kan bijvoorbeeld het leesplezier afnemen door de verschuiving van lezen voor het plezier naar lezen voor het nut, en van vrijwillig naar verplicht lezen (Leesmonitor 2021j). In het voortgezet onderwijs kunnen onder meer negatieve leeservaringen ontstaan door de (voor sommige leerlingen te snelle) overgang van jeugdliteratuur naar boeken voor volwassenen, door de inhoud van de leeslijst of

---

⁴ Zo daalde tussen 2006 en 2016 het aandeel mensen van 12 jaar en ouder dat per week minstens tien minuten las van 90 naar 72 procent (Wennekers et al. 2018). Het aandeel Nederlanders van 13 jaar en ouder dat minstens één keer per week een boek las, nam tussen 2009 en 2018 af van 51 naar 43 procent, al bleef het sindsdien vrij stabiel (KVB Boekwerk 2018, Nagelhout et al. 2020, Richards et al. 2021).

⁵ Zie voor een overzicht van lees- of boekbevorderingscampagnes bijvoorbeeld ook de websites van [Stichting Lezen](#) en de [CPNB](#).

door de grote nadruk op begrijpend lezen en leesstrategieën (Leesmonitor 2021a, Dera 2019, Noordduijn 2020, Engelshoven et al. 2020).⁶

Op een groot deel van de scholen wordt er veel gedaan om negatieve leeservaringen te voorkomen en positieve te bieden. Zo is er op basisscholen steeds meer aandacht voor vrij lezen, en groeit op het voortgezet onderwijs de aandacht voor Young Adult Literatuur als brug tussen jeugd- en volwassenliteratuur (Leesmonitor 2021g, 2021a). Positief en belangrijk is daarnaast dat in de plannen voor het nieuwe onderwijscurriculum een grotere plek wordt gevraagd voor leesmotivatie, en dat er op korte termijn al gewerkt wordt aan het vernieuwen van het examenprogramma Nederlands (Engelshoven et al. 2020, Curriculum.nu z.j.).

Duidelijk is dat in leesbevordering de letterensector en het onderwijs hand in hand moeten gaan. Dat is dan ook een belangrijk onderdeel van het leesoffensief waartoe in 2019 de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad opriepen (Raad voor Cultuur et al. 2019). In 2020 luiden de Leescoalitie en verscheidene partners de noodklok en herhaalden ze in een manifest de noodzaak tot een ambitieus leesoffensief.⁷ Hiertoe werd een oproep gedaan aan alle leesbevorderings-, onderwijs- en andere maatschappelijke organisaties om vanuit een gezamenlijke visie en met (nog) meer samenhang samen te werken aan leesbevordering.⁸ Ook werd het ministerie nadrukkelijk om meer inspanningen en extra investeringen gevraagd (Leescoalitie 2020).

De ministers van Onderwijs gaven gevolg aan deze oproepen en zegden toe te werken aan een betere structurele verankering van leesvaardigheid in het onderwijs, het stimuleren van meer leesplezier en het opstellen van een actieagenda met maatschappelijke partners (Engelshoven et al. 2019, 2020). Sindsdien hebben er verschillende gesprekken en overleggen plaatsgevonden, zijn enkele projecten opgestart of voortgezet, konden openbare bibliotheken gebruikmaken van een

---

⁶ Onderzoek laat zien dat scholieren hun leeslijst gemiddeld weliswaar met een 6,7 waarderen, maar tevens dat de boeken die het meest gelezen worden (en mogelijk verplicht zijn) niet het meest gewaardeerd worden. Ook blijkt de literatuurlijst zeer weinig divers te zijn, en vooral het werk van witte, mannelijke auteurs te bevatten (Dera 2019). Dat raakt direct aan leesmotivatie: 'Onderzoek op het terrein van leesbevordering heeft (...) aangetoond dat leerlingen die systematisch niets terugzien van hun eigen achtergrond in teksten, motivatieproblemen kunnen krijgen die de ontwikkeling van hun geletterdheid in de weg staan' (Dera 2020).

⁷ De Leescoalitie bestaat uit Stichting Lezen, de CPNB, Stichting Lezen & Schrijven, de KB Nationale Bibliotheek, Vereniging van Openbare Bibliotheken, het Nederlands Letterenfonds en het Literatuurmuseum/Kinderboekenmuseum.

⁸ Uit gevoerde gesprekken blijkt dat deze betere samenhang er bijvoorbeeld uit kan bestaan dat samenwerking een structureler karakter krijgt, dat er een betere taakverdeling komt en dat de verschillende samenwerkingspartners zich hierbinnen (nog) meer richten op de activiteiten waarin ze uitblinken.

tijdelijke subsidieregeling en werden er ook lokale leesoffensieven gestart (Engelshoven et al. 2020, Bibliotheeknetwerk 2020, Dalen 2021).⁹

Het uitbreken van de coronapandemie en de lange demissionaire status van het kabinet hebben het echter bemoeilijkt om het leesoffensief handen en voeten te geven. De door gesprekspartners genoemde hoop is dan ook dat in de nabije toekomst de overheid meer de regie neemt, zodat het momentum teruggewonnen kan worden om verdere stappen te zetten in het samenbrengen van onderwijs en cultuur op een manier waarvan beide profiteren.

Impact van de coronacrisis

Met de campagne #ikleesthuis moedigde het boekenvak in 2020 iedereen aan de buitenwereld naar binnen te halen, door in een goed boek te beleven wat buiten de deur even niet meer kon (CPNB 2020). Veel mensen namen die uitnodiging aan: voor het eerst in jaren werd er in 2020 meer gelezen (KVB Boekwerk 2021d). Ook de markt eindigde in de plus: de boekafzet steeg ten opzichte van 2019 met 3,7 procent en de omzet met 5,9 procent (KVB Boekwerk 2021b).¹⁰ Ook in vergelijking met andere Europese landen kwam de Nederlandse boekenmarkt 2020 daarmee relatief goed door (FEP 2021).

Dit is echter slechts een deel van het verhaal. KVB Boekwerk omschreef 2020 als 'een jaar van winnaars en verliezers': hoewel de markt pluste, profiteerde niet iedereen (KVB Boekwerk 2021a). Al jaren groeit het marktaandeel van het e-commercekanaal, maar deze ontwikkeling raakte in 2020 in een stroomversnelling. Webwinkels zagen hun omzet met 27,4 procent stijgen, terwijl fysieke winkels een verlies van 10,2 procent leden.¹¹ Voor het eerst was de omzet van het e-commercekanaal (53 procent) daardoor groter dan die van fysieke winkels (47 procent) (KVB Boekwerk 2021b).

Het is niet bekend hoeveel boekwinkels hierdoor de deuren hebben moeten sluiten, al spreekt de Koninklijke Boekverkoopersbond van 'tientallen' (Nieuwsuur 2021). De coronacrisis is hiervan een belangrijke reden, maar ook de al bestaande opmars van webwinkels, de leegloop van de fysieke

---

⁹ Zie voor een overzicht van enkele lokale leesoffensieven: www.tijdvooreenleesoffensief.nl/nieuws/.

¹⁰ Voor de volledigheid dient opgemerkt te worden dat 2019 geen bijzonder goed jaar was. De afzet daalde ten opzichte van 2018, en de kleine omzetstijging dit jaar wordt voornamelijk verklaard doordat de btw op boeken steeg.

¹¹ Ook in 2019 daalde de afzet van de fysieke boekwinkel al met 8 procent, waardoor 2020 voor de fysieke winkel het tweede jaar met (fors) verlies op rij is (KVB Boekwerk 2021a).

winkelstraat en moeite met het vinden van opvolgers spelen hierbij een rol.¹² De problemen zijn bovendien nog niet voorbij. Ook in 2021 was er een lange lockdown en golden er gedurende een deel van het jaar beperkende maatregelen. Bovendien hebben boekwinkels hogere kosten gehad en schulden gemaakt, en hadden ze minder geld om te investeren in aanbod of voorraad.

De coronacrisis heeft ook invloed gehad op het soort boeken dat verkocht werd. Het aantal verkochte jeugdboeken steeg met 6 procent (vooral in de categorie *young adult*), terwijl de afzet in de categorie 'non-fictie vrije tijd' daalde met 12 procent (vooral in de categorie reisboeken) (KVB Boekwerk 2021b). Daarnaast bestaat de vrees dat de verschuiving van fysieke naar online verkoop vooral de positie van bestsellers versterkt en nadelige gevolgen heeft voor boeken die sterk afhankelijk zijn van zichtbaarheid in de winkel, zoals literaire werken en debuten. Binnen de totale markt bleef in 2020 het marktaandeel van het literair-culturele segment evenwel stabiel, en werden er zelfs meer unieke titels verkocht dan in 2019. Ook bleef binnen dit segment het omzetaandeel van toptitels vrijwel gelijk aan 2019 (KVB Boekwerk 2021b).

Naast fysieke boekwinkels en uitgevers van non-fictieboeken behoren over het algemeen ook de makers tot de 'verliezers' van de coronacrisis. Zo hadden zij minder inkomsten uit optredens¹³ – hetgeen zeker voor voordrachtskunstenaars grote gevolgen heeft – en leidde de daling van de bibliotheekuitleningen ook tot een daling van leenrechtvergoedingen (Lira 2021). Ook konden auteurs te maken krijgen met boeken die werden uitgesteld (Becker 2021). Dit alles komt boven op ontwikkelingen die de inkomenspositie van auteurs al langer onder druk zetten. Zo blijft de boekafzet de laatste jaren weliswaar stabiel, maar gaat er elk jaar een iets groter deel van de omzet naar anderstalige boeken en bestsellers (KVB Boekwerk 2019b). Ook dalen de leenrechtvergoedingen al jaren doordat er minder boeken uitgeleend worden (Lira 2021). Bovendien vindt een toenemend deel van deze uitleningen plaats via schoolbibliotheken, waarvoor deze vergoedingen nog niet goed geregeld zijn (Auteursbond 2021). De digitalisering van de boekenmarkt biedt voor auteurs eveneens uitdagingen, bijvoorbeeld door de opkomst van streaming- en abonnementsdiensten voor e-books en luisterboeken. Deze platforms bepalen hoeveel elke uitgever en auteur krijgt uitbetaald, maar hierover bestaat nog lang niet altijd

---

¹² Als boekhandels ophouden te bestaan is dat reden tot zorg – niet alleen voor de betrokkenen, maar ook omdat bij sluiting van een boekhandel slechts een deel van de kopers op zoek gaat naar andere aanbieders, terwijl een deel van de vraag volledig verdwijnt (Götz et al. 2020).

¹³ Zo sloot De Schrijverscentrale in 2020 34 procent minder contracten af dan in 2019 (De Schrijverscentrale 2021). Door extra steunmaatregelen vanuit het Letterenfonds verwacht de organisatie in 2021 echter juist een stijging van het aantal auteursoptredens ten opzichte van 2019.

duidelijkheid of overeenstemming.¹⁴ Wordt er bijvoorbeeld betaald wanneer een boek een bepaalde tijd gelezen is, of na een bepaald aantal gelezen pagina's?

Een negatief effect heeft de coronapandemie verder op de leesvaardigheid van basisscholieren. Ten opzichte van eerdere cohorten hadden basisschoolscholieren na anderhalf schooljaar met lockdowns een achterstand van zeven weken bij begrijpend lezen. In het voortgezet onderwijs bedroeg de achterstand in leesvaardigheid (in het Nederlands) gemiddeld 27 weken, oplopend tot een volledig schooljaar voor vmbo-leerlingen (Leesmonitor 2021n).

Ook op bibliotheken had de coronapandemie invloed.¹⁵ De financiële gevolgen zijn – mede door financiële steunmaatregelen – vooralsnog relatief beperkt. De gemeentelijke subsidies waarvan bibliotheken vooral afhankelijk zijn bleven vrijwel volledig in stand, maar bibliotheken kregen te maken met een daling van de eigen inkomsten en extra kosten voor bijvoorbeeld hygiënemaatregelen. Ook is er vrees voor de hoogte van subsidies in de toekomst (KB 2021f). Een groter effect was er op het aantal fysieke uitleningen, dat met 30 procent afnam (CBS 2021). Wel werd dit deels gecompenseerd door een toegenomen gebruik van het online aanbod (KB 2021g). Het aantal activiteiten dat bibliotheken konden organiseren daalde ten slotte met 35 procent, al werd er wel volop geëxperimenteerd met nieuw (digitaal) aanbod en aangepaste dienstverlening (KB 2021c). Tevens onderstreepte de bibliotheek tijdens de coronapandemie haar maatschappelijke functie. Zo nam het belang van digitale vaardigheden toe, bijvoorbeeld om tijdens de lockdown contact te houden of een vaccinatie of de CoronaCheck aan te vragen. Bibliotheken hielpen velen met deze en andere basisvaardigheden, vooral in kwetsbare groepen (KB 2021e, KB 2021h, Hoenders et al. 2021).

Om zo goed mogelijk door de coronacrisis te komen, initieerde de letterensector talloze campagnes en nieuwe (digitale) initiatieven. Daarnaast werden diverse steunmaatregelen opgetuigd. De Auteursbond stelde vanuit het Steunfonds Rechtensector drie steunregelingen voor auteurs beschikbaar (Auteursbond 2020a, 2020b). Het Letterenfonds ontving in 2020 ruim 3,3 miljoen euro uit de rijkssteunpakketten voor cultuur en ondersteunde mede hiermee auteursoptredens, lees- en schrijfprogramma's op scholen, campagnes ter bevordering van het lezen, vertalingen, risicodragende literaire uitgaven, fysieke boekwinkels en ontwikkeltrajecten van auteurs gericht op

---

¹⁴ In 2019 is evenwel een nieuwe Europese richtlijn aangenomen, die onder andere exploitanten verplicht tot meer transparantie richting rechthebbenden. Eind 2020 werd deze richtlijn ook in de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd (Europees Parlement et al. 2019, NVPI 2020).

¹⁵ Zie voor een uitgebreide documentatie van de impact van de coronacrisis op openbare bibliotheken ook het dossier '[De bibliotheek in coronatijd](#)' op de website van Bibliotheekinzicht.

het (blijven) bereiken van nieuw of bestaand publiek (Nederlands Letterenfonds 2021a, 2021b). Opvallend is dat een deel van deze maatregelen ook gericht was op het stimuleren van de vraag, terwijl in de gehele cultuursector het merendeel van de regelingen gericht lijkt te zijn geweest op het in stand houden van het aanbod (Brom et al. 2021).

Waar in het bovenstaande de nadruk lag op de negatieve impact van de coronacrisis, ziet de letterensector ook positieve gevolgen. Er werd meer gelezen én meer voorgelezen (Leesmonitor 2021m). De waarde en het belang van boeken, van de bibliotheek en van de (lokale) fysieke boekwinkel werd eens te meer bevestigd. Innovatie kwam in een stroomversnelling en de samenwerking en collectiviteit binnen de sector werden gesterkt.

Diversiteit en inclusie in de letteren

Tegen de achtergrond van onder meer de Black Lives Matter-beweging en de invoer van de Code Diversiteit & Inclusie werd er in de letterensector in 2021 veel gesproken over diversiteit en inclusie.¹⁶ Een directe aanleiding daarvoor was daarnaast de vertaling van Amanda Gormans eerste dichtbundel en haar inauguratiegedicht *The Hill We Climb*. De aanvankelijk gekozen vertaler Marieke Lucas Rijneveld gaf de opdracht terug nadat er discussie en kritiek ontstond omdat voor de vertaling van het werk van de zwarte spokenword-kunstenaar Gorman niet ook een zwarte vertaler of spokenword-kunstenaar gevraagd was. Uiteindelijk tekende Zaire Krieger voor de vertaling, die in september 2021 verscheen (Bahara 2021).

Dát de letterensector te weinig divers is lijkt algemeen te worden erkend en is al lang bekend.¹⁷ Diverse onderzoeken onderstrepen dit beeld. Zo wordt het werk van vrouwelijke auteurs structureel minder gewaardeerd in het literaire veld (Koolen 2018), stellen Nederlandse jeugdboeken vooral het witte perspectief centraal (Bossche 2020), spelen in het uitgeefvak (onbewuste) (voor)oordelen mee die in het nadeel werken van niet-westerse auteurs (Koren et al. 2019, Saha et al. 2020) en zijn vrouwelijke auteurs en auteurs van niet-westerse afkomst sterk ondervertegenwoordigd op leeslijsten in het voortgezet onderwijs (Dera 2019, 2020). Deze greep uit beschikbare onderzoeken laat bovendien zien dat het niet enkel gaat om culturele diversiteit en diversiteit onder de mensen die in het boekenvak werken. Van belang zijn eveneens de diversiteit

---

¹⁶ Zo vond op maandag 6 september 2021 in De Balie de debatavond 'Diversiteit in de letteren: de vertaalslag' plaats. Via de [website van De Balie](#) is dit gesprek terug te kijken.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld de digitale knipselmap over diversiteit en literatuur op de website van de Personagebank, met bronnen die teruggaan tot 1997.

van de verhalen die uitgegeven worden en de mate waarin het boek voor iedereen toegankelijk is. Al deze vormen van diversiteit kunnen elkaar versterken.

Volgens gesprekspartners is het bewustzijn van de noodzaak om actie te ondernemen op het punt van diversiteit in 2021 sterk toegenomen. Eén van die acties is het krijgen van meer inzicht in de stand van zaken op het gebied van diversiteit en inclusie binnen de letteren. Hoewel er onderzoeken binnen verschillende delen van de keten zijn uitgevoerd, ontbreekt overzicht. In opdracht van KVB Boekwerk en in overleg met de sector werkt Blueyard daarom momenteel aan een nulmeting van diversiteit in de Nederlandse boekenmarkt en -keten. Dit onderzoek wordt eind 2021 verwacht, en moet resulteren in een situatieschets, ontwikkelpunten en een overzicht van uitgesproken ambities (Blueyard 2021).

Ook in de bibliotheeksector lopen verschillende onderzoeken naar diversiteit.¹⁸ De KB en TU Delft werken samen aan een onderzoek waarin de pluriformiteit van bibliotheekcollecties en -uitleningen onderzocht wordt, als mogelijke basis voor nieuwe *recommender*-technologie 'die meer recht doet aan de veelvormigheid en meerstemmigheid van de bibliotheek' (Bibliotheeknetwerk z.j.a). Ook werkt de KB samen met het CBS aan een project dat openbare bibliotheken meer inzicht moet geven in de leden en niet-leden in hun werkgebied (Bibliotheeknetwerk z.j.b).

Naast onderzoek is echter vooral het ondernemen van actie van belang. Vele organisaties in de keten hebben ambities uitgesproken om bij te dragen aan een inclusievere letterensector, of hebben daartoe al stappen gezet. Daarnaast zijn er tal van organisaties en initiatieven die hier in het bijzonder een grote en waardevolle rol in spelen. Voor een divers en inclusief (kinder)boekenaanbod kunnen boekkopers bijvoorbeeld terecht bij boekwinkel [EduCulture](#), of zij kunnen een inclusief boekenabonnement afsluiten bij [Books by Ani](#). Dit diversere boekenaanbod is onder meer afkomstig van uitgeverijen als [Rose Stories](#), [Uitgeverij Wilde Haren](#) of [Uitgeverij Pluim](#) in samenwerking met de [podcast Dipsaus](#). Organisaties als [Alphabet Street](#) ('gilde voor Zwarte (beeld)taalkundigen'), denktank [De Tank](#) ('redactie en denktank van kleur'), [Poetry Circle](#) ('hét landelijk platform voor schrijvende performers en performende schrijvers') en [El Hizira](#) ('literaire bruggenbouwer tussen Nederland en de Arabischstalige wereld') zetten zich daarnaast in voor een diverse groep auteurs, en verbinden hen met elkaar of met publiek.

---

¹⁸ In 2019 werd ter voorbereiding op het Nationale Bibliotheekcongres over diversiteit reeds een enquête onder openbare bibliotheken verspreid, en sinds 2020 maken vragen over de diversiteit van het personeel deel uit van de Gegevenslevering Wsob. De resultaten van deze vragenlijsten laten zien dat bibliotheken binnen hun personeelsbestand vrij divers zijn op het gebied van vaardigheden, opleidingsniveau en kennis, maar nauwelijks of veel minder op het gebied van leeftijd, gender en culturele achtergrond (KB 2021d, 2021i).

Innovatie binnen en buiten het boek

Mede als gevolg van digitalisering hebben er binnen domeinen als [Muziek](#), [Games](#) en [Audiovisueel](#) de afgelopen jaren grote veranderingen plaatsgevonden in productie, distributie en consumptie. In het boekenvak is dit nog minder het geval. Hoewel het afzetaandeel van e-books elk jaar een klein beetje toeneemt, bestaat nog steeds 91,2 procent van de afzet uit papieren boeken. En hoewel het e-commercekanaal terrein wint, worden de meeste boeken nog steeds verkocht in fysieke winkels (KVB Boekwerk 2021b).

Toch vindt er rondom het papieren boek op allerlei manieren innovatie plaats. Zo wordt er geïnnoveerd met nieuwe manieren om boeken en lezers elkaar te laten vinden en werd er in 2020 in het kader van het zogenoemde 'Deltaplan voor het boekenvak' nagedacht over meer efficiency en kostenbesparing in de keten. Dit resulteerde in zes vernieuwingsprojecten en een onderzoeksproject. Een interessant project hiervan betreft het op termijn verplicht stellen van de Themacodering (KVB Boekwerk 2021c). Deze maakt het mogelijk om boeken véél gedetailleerder te categoriseren. Naast een globaal onderwerp (zoals 'dystopische en utopische fictie') kunnen aan de code kenmerken worden toegevoegd die iets zeggen over de locatie, taal, periode, het educatieve doel, de interesse en stijl van het boek. In combinatie geeft dit bijna eindeloze mogelijkheden (CB z.j.). Als iemand een postmoderne humoristische fantasyroman zou schrijven die zich afspeelt op de Waddeneilanden op 1 januari 2040, dan zou dat in een code zijn uit te drukken.¹⁹

Met deze codering kunnen boekhandels of bibliotheken veel specifiekere aanbevelingen doen, of kunnen lezers beter zelf zoeken naar boeken.²⁰ Vanuit het oogpunt van diversiteit is dit eveneens een interessante ontwikkeling: niet alleen zou met de themacodering beter inzicht kunnen ontstaan in de diversiteit van verhalen die boeken vertellen, ook zou het voor een lezer makkelijker worden om die diverse verhalen te vinden (Dessing 2018).

Ook buiten het traditionele boek vindt innovatie plaats, bijvoorbeeld op het gebied van digitaal lezen en digitale literatuur. Onder de nominaties van de innovatieprijs Renew the Book bevonden zich bijvoorbeeld verschillende initiatieven die zich richten op digitaal en onderweg lezen,

---

¹⁹ Zie voor een overzicht van de beschikbare codes

https://www.editeur.org/files/Thema/1.4/Thema_v1.4_nl/Thema_v1.4.2_nl.html.

²⁰ CB schrijft bovendien dat titels met een Thema-code beter gevonden en vaker gekocht worden dan titels zonder Thema-code (Robbers 2020).

waaronder de winnende app [Immer](#) (Renew the Book 2021).²¹ Andere voorbeelden zijn onderzoek naar de mogelijkheden om digitale literatuur onderdeel te maken van bibliotheekcollecties, de recent gelanceerde interactieve en digitale Jaarlijn Lezen en Schrijven van De Schoolschrijver, of de samenwerking die de Leescoalitie aanging met gameontwikkelaar Ubisoft om jongeren via digitale gameverhalen aan het lezen te krijgen (Bibliotheeknetwerk z.j.c, Buitenhuis 2021).

Naast digitale literatuur is ten slotte ook gesproken literatuur in opmars. Het ontstaan van podcasts en luisterboeken is geen recente ontwikkeling, maar hun snel toegenomen populariteit is dat wel. Zo vertienvoudigde het aantal via de bibliotheek gedownloadde luisterboeken in vijf jaar tijd, en steeg het aandeel podcastluisteraars onder de Nederlandse bevolking van 28 procent in mei 2019 naar 44 procent in juni 2020 (CBS 2020, Zigt 2021). Een andere vorm van gesproken literatuur biedt het werk van spoken word-artiesten en voordrachtskunstenaars. Hoewel ook voordrachtskunst zeker niet nieuw is, is het wel een discipline die steeds meer in de belangstelling staat. Sinds 2018 kunnen deze makers zich bijvoorbeeld aansluiten bij De Schrijverscentrale, en vanaf 2021 kunnen zij voor het eerst structureel subsidie aanvragen bij het Nederlands Letterenfonds (Nederlands Letterenfonds 2020b).

3. Wat willen we verder weten over het domein Letteren?

Zoals gezegd kent het domein Letteren een uitgebreide kennisinfrastructuur, en wordt er vanuit alle schakels in de keten al veel en regelmatig onderzoek gedaan. Een wens die in gesprekken voor deze analyse benoemd werd, is evenwel meer inzicht in en duiding van regionale data. Hoe verschilt de letterenconsumptie per regio, en hoe kunnen bijvoorbeeld de markt en leesbevorderingsactiviteiten daarop inspelen?

Een wens voor de Cultuurmonitor als geheel is daarnaast om vergelijkingen te maken en te tonen tussen verschillende domeinen binnen de culturele sector. Die laten zien hoe en waar domeinen aan elkaar raken en bieden de mogelijkheid om geïnspireerd te raken door of te leren van praktijken in andere domeinen.

Tot slot zou in de toekomst ook de internationale context meer betrokken kunnen worden. Zo zou het zinvol zijn om internationale activiteiten, vertalingen van en naar het Nederlands en

---

²¹ Immer beoogt op basis van een reeks innovaties en inzichten uit onder meer games, gedragspsychologie en machine learning mensen fijner, dieper, vaker en langer te laten lezen op telefoons en tablets.

eventuele veranderingen hierin als gevolg van de coronacrisis in kaart te brengen. Daarnaast zou een vergelijking tussen de Nederlandse letterensector met het buitenland net als een vergelijking met andere domeinen mogelijk inspiratie en nieuwe inzichten kunnen bieden.

4. Meer weten over het domein Letteren?

- Meer cijfers over het domein Letteren zullen worden opgenomen in een database die eind 2021 als onderdeel van de Cultuurmonitor op deze website wordt ontsloten.
- Het domein Letteren kent verschillende monitoren die veel informatie over de sector bevatten, zoals de [Leesmonitor](#) van Stichting Lezen, [Bibliotheekinzicht](#) van de KB en de [Markt-](#), [Makers-](#), [Uitgevers-](#), [Boekverkopers-](#) en [Lezersmonitor](#) van KVB Boekwerk.
- Meer literatuur over het domein Letteren is ook te vinden in [de kennisbank](#) van de Boekmanstichting.
- Een eerdere versie van deze domeinpagina uit december 2020 is [hier](#) terug te lezen.

5. Literatuur

Auteursbond (2020a) '[Steunregelingen auteurs in september beschikbaar](#)'. Op: www.auteursbond.nl, 14 juli.

Auteursbond (2020b) '[Meer coronacompensatie voor auteurs nodig](#)'. Op: www.auteursbond.nl, 12 november.

Auteursbond (2021) '[Minister, neem de regie: jeugdboekenschrijvers voeren actie voor eerlijke leenvergoedingen](#)'. Op: www.auteursbond.nl, 1 juli.

Bahara, H. (2021) '[Zaire Krieger over The Hill We Climb: "Als je geen ervaring hebt met spoken word, kun je deze zinnen niet vertalen"](#)'. Op: www.volkskrant.nl, 2 september.

Becker, S. (2021) '[Uitgeverijen stellen nieuwe boektitels wekenlang uit](#)'. Op: www.trouw.nl, 14 januari.

Bibliotheeknetwerk (z.j.a) '[Pluriforme en inclusieve bibliotheekcollecties](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl.

Bibliotheeknetwerk (z.j.b) '[Meer informatie over bibliotheekleden dankzij samenwerking met CBS](#)'.

Op: www.bibliotheeknetwerk.nl.

Bibliotheeknetwerk (z.j.c) '[Lezen en innovatie in de boekenketen](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl.

Bibliotheeknetwerk (2020) '[Subsidieregeling Leesoffensief](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl, 7 oktober.

Blueyard (2021) '[Diversiteit in de boekenmarkt?](#)' Op: www.blueyard.nl.

Bossche, S. van den en A. Klomberg (2020) '[Jeugdliteratuur door de lens van etnisch-culturele diversiteit](#)'. Amsterdam: Stichting Lezen.

Braber, H. van den (et al.) (2021) '[Naar een versterking van de veerkracht van de boekenwereld na COVID-19](#)'. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Brom, R. en B. Schrijen (2021) '[Steun voor een sterk geraakte sector: over de impact van de coronacrisis en de steunmaatregelen op de culturele sector](#)'. In: *Nooit meer dansen? De veilige stad in tijden van pandemie*, 219-239.

Buitenhuis, M. (2021) '[Ubisoft en de Leescoalitie slaan de handen ineen](#)'. Op: www.pixelvault.nl, 11 augustus.

CB (z.j.) '[De introductie van het internationale Thema in het Nederlandse boekenvak](#)'. Op: www.cb.nl.

CBS (2020) '[Landelijke digitale openbare bibliotheek; gebruik, accounts en licenties](#)'. Op: opendata.cbs.nl, 12 november.

CBS (2021) '[Openbare bibliotheken](#)'. Op: opendata.cbs.nl, 8 juli.

CPNB (2020) '[#ikleesthuis](#)'. Op: www.cpnb.nl, 17 maart.

Curriculum.nu (z.j.) '[Samenvatting Nederlands](#)'. Op: www.curriculum.nu.

Dalen, G. van (2021) '[Column Gerlien van Dalen: update Leesoffensief](#)'. Op: www.tijdvooreenleesoffensief.nl.

De Schoolschrijver (z.j.) '[Dit doet De Schoolschrijver](#)'. Op: www.deschoolschrijver.nl.

De Schrijverscentrale (z.j.) '[Wat we doen](#)'. Op: www.deschrijverscentrale.nl.

De Schrijverscentrale (2021) [Bestuursverslag 2020](#). Amsterdam: De Schrijverscentrale.

Dera, J. (2019) [De praktijk van de leeslijst: een onderzoek naar de inhoud en waardering van literatuurlijsten voor het schoolvak Nederlands op havo en vwo](#). Amsterdam: Stichting Lezen.

Dera, J. (2020) '[De helaasheid der leeslijsten: over diversiteit in het literatuuronderwijs](#)'. Op: www.de-lage-landen.com, 24 november.

Dessing, M. (2018) '[Exit NUR, enter Thema – het boekenvak krijgt nieuw classificatiesysteem \(Boekblad\)](#)'. Op: maartendessing.blogspot.com, 28 december.

Dood, C., J. Gubbels en E. Segers (2020) [Pisa-2018 de verdieping: leesplezier, zelfbeeld bij het lezen, leesgedrag en leesvaardigheid en de relatie daartussen](#). Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Engelshoven, I. van en A. Slob (2019) [Kamerbrief over Leesoffensief](#). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Engelshoven, I. van en A. Slob (2020) [Kamerbrief over stand van zaken Leesoffensief](#). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Europees Parlement en Raad van de Europese Unie (2019) [Richtlijn \(EU\) 2019/790 van het Europees Parlement en de Raad van 17 april 2019 inzake auteursrechten en naburige rechten in de digitale eengemaakte markt en tot wijziging van Richtlijnen 96/9/EG en 2001/29/EG](#). Brussel: Europees Parlement en Raad van de Europese Unie.

FEP (2021) [One year after: consequences of the COVID-19 crisis on the book market – an overview of 2020](#). Brussel: Federation of European Publishers.

- Götz, G. (et al.) (2020) '[When local bookshops close, more people give up reading](#)'. Op: *blogs.lse.ac.uk*, 20 oktober.
- Gubbels, J. (et al.) (2019) [Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht](#). Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Hoenders, J. en W.X. van der Linden (2021) '[Ouderenbond wil dat gele vaccinatieboekje tijdelijk geldt als coronapas: "Zo kunnen ook niet-digitaal vaardigen blijven meedoen"](#)'. Op: *eenvandaag.avrotros.nl*, 25 september.
- KB (2021a) '[Activiteiten en evenementen in de bibliotheek](#)'. Op: *www.bibliotheekinzicht.nl*, 8 juli.
- KB (2021b) '[Bibliotheeklocaties en -faciliteiten](#)'. Op: *www.bibliotheekinzicht.nl*, 8 juli.
- KB (2021c) '[Wendbare bibliotheken pasten dienstverlening in coronatijd snel aan](#)'. Op: *www.kb.nl*, 8 juli.
- KB (2021d) '[Diversiteit in de bibliotheek](#)'. Op: *www.bibliotheekinzicht.nl*, 8 juli.
- KB (2021e) '[Wendbare bibliotheken pasten dienstverlening in coronatijd snel aan](#)'. Op: *www.kb.nl*, 8 juli.
- KB (2021f) '[Corona's financiële impact op de bibliotheeksector](#)'. Op: *www.bibliotheekinzicht.nl*.
- KB (2021g) '[Groei van de digitale bibliotheek](#)'. Op: *www.bibliotheekinzicht.nl*.
- KB (2021h) '[De bibliotheek in crisistijd](#)'. Op: *www.bibliotheekinzicht.nl*.
- KB (2021i) [Databestand gegevenslevering WSOB 2020 - openbare bibliotheken](#). Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- Koolen, C.W. (2018) [Reading beyond the female: the relationship between perception of author gender and literary quality](#). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift).

Koren, T. en C. Delhaye (2019) '[Depoliticising literature, politicising diversity: ethno-racial boundaries in Dutch literary professionals' aesthetic repertoires](#)'. In: *Identities*, jrg. 26, nr. 2, 184-202.

KVB Boekwerk (2018) '[Wie is de lezer?: tien jaar consumentenonderzoek naar lezen van boeken](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 21 november.

KVB Boekwerk (2019a) '[Andere inkomsten van auteurs](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 22 november.

KVB Boekwerk (2019b) '[Royalty's en de inkomenspositie van auteurs](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 22 november.

KVB Boekwerk (2020a) '[Het assortiment van boekverkooppunten in 2019](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 4 juni.

KVB Boekwerk (2020b) '[KVB Boekwerk Uitgeversmonitor 2019](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 29 oktober.

KVB Boekwerk (2021a) '[Een jaar van winnaars en verliezers](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 21 januari.

KVB Boekwerk (2021b) '[Verkoopcijfers 2020](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 17 maart.

KVB Boekwerk (2021c) '[Werkwijze en besluitvorming Deltaplan](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 1 juli.

KVB Boekwerk (2021d) '[Nederlander leest meer voor plezier in coronajaar](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 23 juli.

KVB Boekwerk (2021e) '[Makersmonitor 2020](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 25 november.

Leescoalitie (2020) [Oproep tot een ambitieus leesoffensief](#). Amsterdam: Leescoalitie.

Leesmonitor (2021a) '[Young Adult Literatuur](#)'. Op: www.lezen.nl, 10 februari.

Leesmonitor (2021b) '[10.000 jongeren brengen stem uit voor Jonge Jury](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 10 februari.

Leesmonitor (2021c) '[Helpt basisscholen doet mee aan Voorleeswedstrijd](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 10 februari.

Leesmonitor (2021d) '[Ruim 30.000 brugklassers doen mee aan voorleeswedstrijd Read2Me!](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 10 februari.

Leesmonitor (2021e) '[Schrijverstournee bereikt 10.000 jongeren](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 22 februari.

Leesmonitor (2021f) '[85.000 leerlingen krijgen junior-editie van Nederland Leest](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 23 februari.

Leesmonitor (2021g) '[Basisscholen maken vooral tijd voor vrij lezen en voorlezen](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 3 maart.

Leesmonitor (2021h) '[De Bibliotheek op school stimuleert het lezen](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 3 maart.

Leesmonitor (2021i) '[Lezen minder in trek dan andere media-activiteiten](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 3 maart.

Leesmonitor (2021j) '[Leesplezier daalt met leeftijd](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 3 maart.

Leesmonitor (2021k) '[BoekStart stimuleert de taalontwikkeling](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 26 april.

Leesmonitor (2021l) '[De Bibliotheek op school steeds meer in zwang](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 10 mei.

Leesmonitor (2021m) '[Ouders lezen vaker voor tijdens coronacrisis](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 8 juni.

Leesmonitor (2021n) '[Leesprestaties tijdens lockdown stagneren](#)'. Op: [www.lezen.nl](#), 4 november.

Lira (2021) [Jaarverslag 2020](#). Hoofddorp: Stichting Lira.

Nagelhout, E. en C. Richards (2020) [Rapportage boekenbranche meting 53: 2e reguliere meting van 2020](#). Bilthoven: Stichting Marktonderzoek Boekenvak.

Nieuwsuur (2021) '[We kopen meer boeken, toch krijgen handelaren miljoenensteun](#)'. Op: www.nos.nl, 19 september.

Nederlands Letterenfonds (2020a) [Jaarverslag 2019](#). Amsterdam: Nederlands Letterenfonds.

Nederlands Letterenfonds (2020b) [Beleidsplan 2021-2024](#). Amsterdam: Nederlands Letterenfonds.

Nederlands Letterenfonds (2021a) '[Corona updates](#)'. Op: www.letterenfonds.nl.

Nederlands Letterenfonds (2021b) [Jaarverslag 2020](#). Amsterdam: Nederlands Letterenfonds.

Noordduijn, M. (2020) "[Laten we lezen weer omarmen](#)". In: *Lezen*, jrg. 15, nr. 1, 4-6.

NVPI (2020) '[Auteursrechtlijn](#)'. Op: www.nvpi.nl, 16 december.

Raad voor Cultuur en Onderwijsraad (2019) [Lees! Een oproep tot een leesoffensief](#). Den Haag: Raad voor Cultuur en Onderwijsraad.

Renew the Book (2021) '[Immer](#)'. Op: www.renewthebook.com.

Richards, C. en E. Nagelhout (2021) [Rapportage boekenbranche meting 55: 1e reguliere meting van 2021 naar het kopen, lezen en lenen van boeken](#). Bilthoven: Stichting Marktonderzoek Boekenvak.

Robbers, P. (2020) '[Thema-codes? Nuttig!](#)'. Op: www.cb.nl, 13 oktober.

Saha, A. en S. van Lente (2020) [Rethinking 'diversity' in publishing](#). London: Goldsmiths, University of London.

VOB, SPN en KB (2021) [Netwerkagenda openbare bibliotheekvoorzieningen 2021-2023](#). Utrecht, Assen en Den Haag: Vereniging van Openbare Bibliotheken, Stichting Samenwerkende POI's Nederland en Koninklijke Bibliotheek.

Wennekers, A., F. Huysmans en J. de Haan (2018) [Lees:tijd: lezen in Nederland](#). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Zigt (2021) '[Hier vliegen wat cijfers om je oren: de podcastluisteraar in cijfers](#)'. Op: www.zigt.nl, 23 juni.

6. Gesprekspartners

- Eveline Aendekerk (CPNB)
- Niels Bakker (Stichting Lezen)
- Joris de Bruin (CPNB)
- Annemiek van de Burgt (KB)
- Martijn David (Groep Algemene Uitgevers)
- Klaas Gravesteyn (Vereniging van Openbare Bibliotheken)
- Marcel Hooft van Huysduynen (Auteursbond)
- Annemiek Neefjes (De Schoolschrijver)
- Marjolein Oomes (KB)
- Tiziano Perez (Letterenfonds)
- Jurriaan Rammeloo (KVB Boekwerk)
- Anne Schroën (Koninklijke Boekverkopersbond)
- Mathijs Suidman (CB)
- Annemarie van Toorn (Auteursbond)
- Roos Wolters (Stichting Lezen)
- Anne Zeegers (De Schrijverscentrale)